

Jerzy Duma

Nowe badania nad językiem dawnych słowiańskich gwar Pomorza Zachodniego : na przykładzie rozwoju zgłoskotwórczego *l, *l' w nazwach terenowych tego obszaru

---

Prace Językoznawcze 11, 213-228

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Jerzy Duma
Olsztyn

**Nowe badania nad językiem dawnych słowiańskich gwar
Pomorza Zachodniego
(na przykładzie rozwoju zgłoskotwórczego *l, *l' w nazwach
terenowych tego obszaru)**

**New investigations over language of former Slavic dialects
of Western Pomerania
(on example of development of the old syllabic *l and *l' in field names
this area)**

The development of syllabic sonants *l, *l' > ol in field names of Western Pomerania are similar to Old Polish, East Slavic and Macedonian language. Chronology and causes of these changes in every language are however different.

Słowa kluczowe: badania gwarowe języków słowiańskich, rozwój sonantów zgłoskotwórczych
Key words: the dialectal investigations of Slavic languages, development of the syllabic sonants *l, *l'

Nowe badania nad językiem dawnych słowiańskich gwar Pomorza Zachodniego są kontynuacją wcześniej prowadzonych przez różne ośrodki badawcze¹ prac i mają na celu zarówno uzupełnianie materiałów pozwalających na bardziej precyzyjne mapowanie faktów językowych, jak też poszerzenie zakresu materiałów porównawczych przez konfrontację z polskimi atlasami gwarowymi oraz mapami fonetycznymi – głównie z *Ogólnosłowiańskim atlasem gwarowym (OLA)*².

Dla polonistycznych i slawistycznych badań językowych Pomorze było zawsze interesującym obszarem, gdyż ścierały się tu cechy uznawane za typowo

---

¹ Zakres tych prac został przedstawiony we *Wstępie* do pierwszego tomu słownika: E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma: *Nazwy terenowe Pomorza Zachodniego zawierające elementy słowiańskie*. T. I: A–O. Warszawa 2008.

² W tym wypadku chodzi głównie o tom III *Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая*. Выпуск 3. Warszawa 1994.

pomorskie, takie jak powszechny brak metatezy *tärt, np. *Stargard*, *Karwia* (w opozycji do polskich form: *gród*, *krowa*) czy rozwój dawnych zgłoskotwórczych sonantów *l, **l'* w *ol*, por. n. m. *Wolcza*, n. jez. *Dolgie* (por. pol. *wilk*, *długi*)³. Na obszarze Pomorza Zachodniego – szczególnie we wschodniej jego części – konkurowały one z cechami typowymi dla gwar polskich. Na Pomorzu Gdańskim, obejmującym zwłaszcza tereny gwar kaszubskich, mamy do czynienia z jeszcze żywym i rozwijającym się dialektem, posiadającym swoje ważne innowacje (np. powstanie tzw. kaszubskiego szwa *ë* < krótkiego *u, *y, *i, por. *Kašëbě* pol. *Kaszuby*) i archaizmy, podczas gdy na obszarze Pomorza Zachodniego gwary pomorskie ulegały germanizacji od XII–XIII w. do połowy wieku XX, a dziś – po II wojnie światowej – tereny te zamieszkuje ludność przesiedlona z różnych obszarów przedwojennej Polski.

Jedynym źródłem do poznania dawnych słowiańskich gwar Pomorza Zachodniego są zgermanizowane słowiańskie nazwy rzek, jezior, miejscowości, nazwy osobowe i nazwy terenowe. Literatura opisująca zjawiska językowe i osadnicze, jakie dokonywały się na obszarze Pomorza Zachodniego, jest obfita. Teren ten był od wczesnego średniowiecza słowiański (dokładniej od przełomu V i VI w. n.e., gdy zauważa się pierwsze ślady osadnictwa słowiańskiego na Pomorzu, a następnie różne fazy jego rozwoju – zwłaszcza w wieku VII–IX n.e.)⁴. Później – około XII–XIII w. – na obszarze Pomorza Zachodniego rosną wpływy niemieckie (po powtórnym chrzcie Pomorza przez biskupa Ottona z Bambergu). Na dworze książąt pomorskich pojawia się rycerstwo z Niemiec, zaznacza się wpływ zakonów i duchowieństwa niemieckiego, napływa ludność niemiecka do dóbr klasztornych, a do miast przybywają z Niemiec rzemieślnicy. Pomorze Zachodnie staje się obszarem etnicznie i językowo mieszanym słowiańsko-niemieckim, a w końcu niemieckim. Losy Pomorza były więc opisywane przez historyków i językoznawców obu tych narodowości⁵.

Przykładem ciągłego uzupełniania wiedzy o dawnych słowiańskich dialektach Pomorza Zachodniego może być załączona mapka, przedstawiająca kontynuaty dawnego zgłoskotwórczego *l, **l'*. Materiały z nazw terenowych przedstawiono większymi znakami na tle znaków mniejszych, ukazujących refleksy tych sonantów w nazwach miejscowości (za: JPPZ mapa 2 po s. 38). Materiał porównawczy dla różnych pomorskich zjawisk fonetycznych jest przytaczany sporadycznie w różnych publikacjach⁶. Jeżeli chodzi o nazwy terenowe na Po-

³ Oba te zjawiska łączą się z zachowaną w dawnych dialektach pomorskich silniejszą niż we współczesnym języku polskim wymową sonantów *r* i *l*, por. dalej przyp. 22.

⁴ W. Łosiński: *Osadnictwo plemienne Pomorza (VI–X wiek)*. Wrocław 1982, mapki na s. 29 i 44. Słowiański element napływowy początkowo sąsiadował na tym obszarze z zanikającą kulturą tradycji wpływów rzymskich, por. ibidem, s. 31.

⁵ Zob. szerzej o tym we *Wstępie* do opracowania wskazanego w przyp. 1.

⁶ Np. E. Rzetelska-Feleszko: *Podziały i związki językowe na Pomorzu na wschód i zachód od Odry*. [W:] *Słowiańskie pogranicza językowe. Zbiór studiów*. Red. K. Handke. Warszawa 1992, s. 135–139.

morzu Zachodnim, nie jest to jeszcze materiał kompletny, gdyż pochodzi tylko z pierwszego tomu publikacji *Nazwy terenowe Pomorza Zachodniego zawierające elementy słowiańskie*, tom I A–O (zob. przyp. 1). Dopiero po opracowaniu tomu drugiego kompletny materiał z nazw miejscowości i nazw terenowych można będzie wykorzystać do pełnej ilustracji różnych zjawisk językowych, jakie dawniej zachodziły na Pomorzu Zachodnim przed jego germanizacją.

Nazwy terenowe, jako na ogół później poświadczone od nazw miejscowości, są też trudniejsze do jednoznacznej rekonstrukcji. W XIX i do połowy XX w. dominują już bowiem na tym obszarze tylko niemieckie nazwy terenowe, a językowy element słowiański – wtopiony w nazwy zgermanizowane – jest rzadko spotykany i zwykle dyskusyjny.

Załączona mapka jednak nie wykazuje zasadniczych różnic w kontynuantach zgłoskotwórczych **l*, **l'* w nazwach miejscowości i w zwykle później od nich poświadczonych nazwach terenowych. Odbiega barwą jedynie punkt 1 (z *el < *l'*) oraz p. 2 (z polskim rozwojem w *lu < *l'*). Izolowaną postać z *el < *l'* w punkcie 1 należy raczej łączyć z efektem późnych niemieckich substytucji poprzez formy **l' > *ol > *öl > el*. Natomiast forma w p. 2 prezentuje typowo polską zmianę **l'* w *lu*, która pojawiła się też fakultatywnie także w n. m. *Slupsk*⁷ i jest rezultatem oddziaływania języka polskiego na gwary pomorskie⁸. Położone dalej na wschód gwary kaszubskie i słowiańskie mogły starsze formy z *ol* zmieniać dalej w *al*, np. *málknoc* ‘milknąć’, *málhá* ‘błyskawica’, słowiańskie *válk* ‘wilk’⁹ dziś już niezwykle rzadkie. W formach tych sekwencja *ol* zlała się z kaszubskimi kontynuantami dawnego długiego **ā + l*.

Bardzo ważny w ustaleniu dawnych zasięgów zmian zgłoskotwórczego **l*, **l'* w *ol* był artykuł Kazimierza Rymuta opublikowany w 1960 r. w „Zeszytach Naukowych Uniwersytetu Jagiellońskiego” i przedrukowany w *Szkicach onomastycznych*¹⁰. Jak wynika z zapisanego w średniowieczu materiału onomastycznego, zakres kontynuantów *ol* dla **l* był znacznie szerszy niż we współczesnych gwarach polskich i obejmował północno-zachodnie Mazowsze oraz znaczną część Wielkopolski i Śląska. Współczesne formy literackie, typu *Slup*, *Chełm* znane są głównie z Małopolski¹¹. Atlasowe mapki Karola Dejny są w tym zakresie zbyt schematyczne, by można było na ich podstawie dokładnie wyróżnić charakter kontynuantów zgłoskotwórczych **l*, **l'* w poszczególnych wyra-

⁷ *Slupsk* 1180, *Slupsko* 1236; *Stolpz* 1276 i in. JPPZ punkt 27, s. 39.

⁸ O tym już Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Splawiński, S. Urbańczyk: *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Wyd. IV. Warszawa 1981, s. 121, zob. przyp. 8.

⁹ H. Popowska-Taborska: *Kaszubszczyzna*. Warszawa 1980, s. 2–29 przytacza ponadto historyczne *malkus* ‘milczek’, *pauny* ‘pełny’.

¹⁰ K. Rymut: *Przejście *l w ol w historii języka polskiego*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 24. Filologia 6. Prace Językoznawcze 3, s. 185–201; tegoż: *Szkice onomastyczne i historycznojęzykowe*. Kraków 2003, s. 275–288.

¹¹ *Ibidem*, s. 282 i mapka na s. 283.

zach¹². Formy mazowieckie typu *v'olna* tłumaczone są tam jako przegłoszone z wcześniejszych **v'elna* < **v'l'na*¹³ lub jako formy wyrównane¹⁴. Również Sławomir Gala przytacza te dwie możliwości interpretacyjne. Mówi o możliwym przejściu *el* w *ol* pod wpływem oddziaływania dwuwargowego *u* < *l* lub o labiowelaryzacji przed spółgłoskami przedniojęzykowymi twardymi *l'T* > *lT* > *ol*¹⁵. Przy tym drugim tłumaczeniu nie można wyjaśnić rozwoju **l'* przed spółgłoskami tylnojęzykowymi, jak np. w pomorskim wyrazie **wołk*. Postacie pomorskie i wielkopolskie ulegały bowiem welaryzacji (stwardnieniu **l'* na **l*), podobnie jak połabskie, częściowo łużyckie oraz wschodniosłowiańskie, por. połab. *cāun* 'czólno', głuź. *žolty* 'żółty'¹⁶, ros. *жолтый* 'ts.', czasami niezwiązane z przegłosem pralechickim lub z oddziaływaniem tendencji do wyrównań analogicznych. Tego typu welaryzację **l' > *l* w języku polskim tłumaczy się położeniem po spółgłosce zębowej, np. *dlugi, dłużyć < *dl'gъjъ, *dl'bo*¹⁷.

O ile porównanie kontynuantów zgłoskotwórczego **l, *l'* w zakresie dialektów zachodniosłowiańskich jest dopuszczalne, to porównanie z dialektami wschodniosłowiańskimi jest bardziej skomplikowane, gdyż w tych ostatnich doszło do historycznie udokumentowanej swoistej metatezy samogłoski jerowej poprzez stadia pełnogłosowe i poprzez rekonstruowane przeze mnie stadium przejściowego usilnienia (wzmocnienia) sonantu. Sam mechanizm rozwoju wschodniosłowiańskich sonantów zgłoskotwórczych, interpretowanych tradycyjnie jako połączenia jerów mocnych z sonantami¹⁸ nie tłumaczy jednak dokładnie staroruskich form pełnogłosowych typu: *пѣльн* 'pełny'¹⁹, których wyni-

¹² Por. np. K. Dejna: *Dialekty polskie*. Wrocław 1973, s. 68–72 i mapa 1; tenże: *Atlas gwar polskich*. T. 4: *Wielkopolska, Kaszuby*. Warszawa 2002, mapa 6.

¹³ Zob. K. Dejna: *Atlas...*, mapa 6.

¹⁴ K. Dejna: *Dialekty polskie*, s. 71: „Ustalenie się mazowieckiego *'ol* można tłumaczyć nie przegłosem *'el* (Nit IV 28 – chodzi o K. Nitscha: *Wybór pism polonistycznych*. Wrocław–Kraków, 1955–1958), które przed przedniojęzykową twardą przeszło w *'el* i potem w *'ol* (Rozw I 170 – chodzi o J. Rozwadowskiego: *Wybór pism*. Warszawa 1959, 1961), lecz uważać je za wynik labiowelaryzacji przez przedniojęzykową twardą *Pl'T* w twarde *l*, które następnie, tak jak *l* po wargowej przeszło w *ol* (*mołwa, Połtowski*) przy równoczesnym odrębnym rozwoju nie zlabializowanego i miękczącego poprzednią spółgłoskę wargową *l'* w *'el*. Miękkość wargowej przed *ol* była by w takim wypadku wtórna, wywołana kontaminacją czy częściowym wyrównaniem tematów w typach: *wołn-a* : *w'elnie > v'olna, v'olnie*.

¹⁵ S. Gala: *Małopolsko-śląsko-wielkopolskie pogranicze językowe*. Cz. II. Łódź 1994, s. 35. Tam też stwierdza (za: Z. Zagórskim: *Gwary Krajny*. Poznań 1964, s. 12, mapa 1, też MAGP mapa 328), że zasięgi *ol < el* obejmują Wielkopolskę od Sępólna Krajeńskiego, Wyrzyska po Inowrocław, Koło, Łęczycę oraz Śląsk po linię Olesno–Lubliniec–Tarnowskie Góry–Gliwice–Racibórz. Cecha ta jest obecnie w odwrocie, por. też cz. I, mapa 45.

¹⁶ K. Dejna: *Dialekty polskie*, s. 71.

¹⁷ Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbańczyk: *Gramatyka historyczna języka polskiego*, s. 121–122.

¹⁸ Np. Z. Stieber: *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*. Warszawa 1979, s. 35.

¹⁹ B. B. Колесов: *Историческая фонетика русского языка*. Moskwa 1980, s. 73.

kiem jest wokalizacja jeru mocnego w *poľnyj* ‘pełny’. W zabytkach staroruskich przeważają bowiem licznie poświadczone formy uznawane za „cerkiewne”, tzn. zapisy: *ль, lb*, np. *bezmľviem* ‘milczeniem’ XI w.²⁰ z jerem **po** sonancie. Moim zdaniem, także staroruska metateza grup **tolt, *telt* (np. w wyrazie **mält-* > ros. *molot* pol. *młot*) – podobnie jak rozwój wschodniosłowiańskich sonantów zgłoskotwórczych – odbywały się poprzez chwilowe stadium usilnienia (wzmocnienia) sonantu²¹. Jeśli przyjmujemy taką hipotezę, to w procesie metatezy, jak też przy rozwoju wschodniosłowiańskich sonantów zgłoskotwórczych istniał przez pewien czas artykulacyjnie usilniony (a zatem bardziej wokaliczny)²² sonant w towarzystwie mniej lub bardziej zredukowanej samogłoski. W językach wschodniosłowiańskich oraz w języku bułgarskim i macedońskim była to samogłoska jerowa.

W dialektach pomorskich i w polskim języku literackim brakuje jednak ściślej korelacji rozwoju **l, *l'* z wokalizacją jerów, które w tzw. mocnych pozycjach przechodzą tu w *e*. Nawet współczesne literackie formy typu *kietba-*

²⁰ B. M. Марков: *К истории редуцированных гласных в русском языке*. Kazań 1964, s. 186.

²¹ Por. J. Duma: *Różnice i podobieństwa zachodzące między metatezą *tärt, *tält itp. a zjawiska sylabifikacji / desylabifikacji sonantów r, l*. „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Studia Slavica” 1996, I, s. 111–118.

²² Wzmocniona artykulacja sonantów zbliża je do charakterystyk właściwych samogłoskom, a więc mają one wyraźniejsze formanty wokaliczne, a słabsze formanty tzw. szumu właściwego spółgłoskom (por. L. Dukiewicz, I. Sawicka: *Fonetyka i fonologia. Gramatyka współczesnego języka polskiego*. T. I. Kraków 1995, s. 58). Powoduje to lepszą ich łączliwość z sąsiadującymi spółgłoskami. W tendencjach rozwojowych języków słowiańskich wzmocnienie artykulacyjne sonantów prowadzi do większego nacechowania fonematycznego systemu samogłoskowego (czego przykładem wśród języków słowiańskich jest głównie język serbski i chorwacki z zachowanym systemem intonacji i długości samogłoskowych), zaś tendencja osłabienia sonantów sprawia, że są one często traktowane jako zwykłe spółgłoski (czego przykładem jest język polski, np. z ubezdźwięcznieniem wygłosowego *-r* w *wiatr*, rozwojem *r' > š*, np. *pšy* ‘przy’ itp.). W pierwszym wypadku dany język odczuwany jest jako bardziej wokaliczny, a w drugim jako bardziej spółgłoskowy “szeleszczący”. Wzmocniona wymowa sonantów prowadzi zwykle do ich stwardnienia (welaryzacji), a w szerszym zakresie może neutralizować spółgłoskowe opozycje pod względem palatalności. Procesy te nie są do tej pory dostatecznie przebadane eksperymentalnie. Powyżej naszkicowane zależności zarysowują się bowiem głównie przy badaniu dialektów południowosłowiańskich, a zwłaszcza bułgarskich i macedońskich, w których na wschodzie Bułgarii występują przeważnie formy z rozłożeniem dawnych sonantów typu *č'erkova* ‘cerkiew’ i występuje więcej spółgłosek palatalnych, zaś na zachodzie przeważają formy *črkfa* itp. z usilnionym sonantem, a ilość spółgłosek palatalnych jest ograniczona, por. też przyp. 21. Ponadto, przy usilnieniu wymowy sonantów, ginie tzw. wstawny wokalizm, por. wsodniobułgarskie *pe^blen* vs. zachodniobułgarskie *p^bln* ‘pełny’. Teren gwar bułgarskich i macedońskich jest – ze współczesnego punktu widzenia – najbardziej ilustratywny pod względem zachowania się rozłożonych, wzmocnionych i zwokalizowanych zgłoskotwórczych sonantów. Występują tu jeszcze dziś różne stadia ilustrujące te procesy, jakie mogły przebiegać podobnie w przeszłości na obszarze całej Słowiańszczyzny. Są one – dziś jeszcze w sposób widoczny – skorelowane z procesami welaryzacji systemu spółgłoskowego. Na Pomorzu Zachodnim redukcję fonemów palatalnych można obserwować, np. śledząc ograniczenia procesów afryktywacji **t', *d', *r'* na *ć, dź, ř*.

sa, *zgiełk* (< *svglkǔ), *chelm* ‘wzgórze’, *pełny* mają *eł* z rozwoju *l zwykle po spółgłosce tylnojęzykowej, a nie z wokalizacji jeru w pełnogłosowej grupie *ɔlb, jak to mogło się dziać na obszarze wschodniosłowiańskim. Tam bowiem postać *ɔlb > *ol* powstała w wyniku wokalizacji jeru tylnego w *o* w tzw. mocnych pozycjach. Zatem rozkład sonantów zgłoskotwórczych na obszarze polskim dokonywał się szybko i zapewne nie wciągał na trwałe do tego procesu samogłosek zredukowanych. Wspierał się innymi dostępnymi samogłoskami, unikając tych, które w wyniku redukcji mogłyby ulec zanikowi. Był to zatem proces polegający na stosunkowo szybkim przejściu monofonematycznego *l, *l’ w połączenia dwufonematyczne, gdzie elementem zgłoskotwórczym staje się pełna samogłoska, a sonant przechodzi do klasy spółgłosek.

Usilniona wymowa sonantu prowadzi zwykle do jego welaryzacji (stwardnienia). Dotyczy to zwłaszcza sonantu *l*²³. Stąd może wynikać zbieżność kontyuantów pomorskich i wschodniosłowiańskich w zmieszaniu zgłoskotwórczego *l, *l’, czego efektem są identyczne pomorskie *volk i rosyjskie *волк*, choć droga rozwojowa obu form, jak to wskazano wyżej, była zapewne różna.

Zgłoskotwórcze palatalne *l*’ np. *vł’k* ‘wilk’ (OLA 3, mapa 1, p. 214, 216), *žl’ti* ‘zółty’ (mapa 10, p. 216) zachowuje się tylko w niektórych gwarach słowackich, co może być też wtórne, skoro powstało słowackie *sl’nyko* ‘słonko’ (mapa 12, p. 216) < **sl’nyko*, por. pol. *stonko*.

Atlas językowy Słowiańszczyzny (OLA) do rozwoju zgłoskotwórczego *l, *l’ dodaje nowe fakty. Szczególnie interesujące są kontynuanty zgłoskotwórczego *l, *l’ w dialekcie kaszubskim, wielkopolskim i śląskim, które mają *ol* lub *ul* na miejscu dawnych zgłoskotwórczych *l, *l’. Korespondują one bowiem z formami pomorskimi ukazanymi na mapce. Formy te – wynotowane z III tomu OLA tylko przykładowo – w poniższym zestawieniu zostały wyłuszczone.

mapa 1: **vł’kǔ* – powszechne dziś pol. *v’ilk* ‘wilk’ nawet na Kaszubach i w mieszanych gwarach zachodniopomorskich²⁴;

mapa 2: **vł’g-*, np. *v’ilgny* ‘wilgotny’;

mapa 3: **mł’čitǔ* np. *milči* ‘milczy’, tylko w p. 242 *mólknie*;

mapa 4: **pł’nǔjǔ* np. *peuny* ‘pełny’, ale w części gwar zachodniej Wielkopolski: *po^uny* p. 248, *pou^uni* 255, *pou^uny* i *pou^uyn* 269 oraz *pau^unyⁱ* 288 obok *pou^uny*

²³ Zakresy utrzymania palatalności przed *l’ są w gwarach bułgarskich mniejsze niż przed *l, dlatego ten drugi sonant lepiej nadaje się do obserwacji zjawiska stwardnienia spółgłosek w sąsiedztwie silnie artykułowanego sonantu, por. ograniczone do niektórych gwar wschodniobułgarskich formy: *žel’l*, *že^hlt* wobec *žǔlt* ‘zółty’, zob. szerzej J. Duma: *Rozwój sonantów zgłoskotwórczych w gwarach południowo-wschodniej Słowiańszczyzny*. Wrocław 1990, mapa 17 oraz komentarz na s. 31. Dłuższe utrzymywanie się wzmocnionej artykulacji sonantu prowadziło w gwarach bułgarskich nie tylko do stwardnienia samego sonantu, lecz także otaczających spółgłosek, por. zachodnie *crn* a wschodnie *č’eren*, *č’er*, por. ibidem, s. 94.

²⁴ Gwary te są wynikiem zmieszania ludności po II wojnie światowej. W gwarach kaszubskich jest to wynik oddziaływania polskiego języka literackiego.

289–290 na Śląsku. Podobne formy znajdujemy też na Łużycach: *powny* 234–235, 237. Na granicy z Czechami widać ścieśnienie samogłoski w sąsiedztwie form z utrzymanymi zgłoskotwórczymi sonantami, a więc: *pylny* 299 i czeskie *pyl'ny* obok *pl'ny* p. 202 i in.;

mapa 5: **vĭ'na* np. wyjątkowe kaszubskie *vólna* 242, *vóuna* 243 wobec powszechnego *veuna* ‘wełna’. Podobnie jak K. Dejna, autorzy OLA tłumaczą w komentarzu wielkopolskie i śląskie formy typu *vo^una* / *veuna* p. 249, *vouna*, p. 277, 289–290, *váuna* 288 wtórną zmianą *e w *o*, *á*, *ø* przed *u* w sylabie zamkniętej, a mazowiecką wyjątkową formę *vjołna* 296 uważają za wyrównaną według wzoru: *vołna* : *v'elnie* > *v'olna* : *v'olnie*. Z tymi formami korespondują łużyckie: *wauna* 234 i *wouma* 235, 237;

mapa 6: *dĭlgъ ‘dług’ nie ma dziś form z *ol*. Znajdujemy je tylko na Łużycach: *dow* 235, 237 (z zanikiem wygłosowego **-g*);

mapa 7: *dĭlgъjъ ‘długi’ jw. Na Łużycach: *dowh'i* 235, *dow'i* 237, w gwarach czeskich przy granicy polskiej wyjątkowe *doug'i* 207;

mapa 8: **čĭ'nbъ* ‘czólno’, kaszubskie *čólno* 242, *č'óuno* 244, pomorskie, wielkopolskie *čoun^uo*, *čoun^oe* 249, 259, *čounuo* 269, północnomazowieckie *čouno* 262, północnomalopolskie *couno* 292, *colno* 303. Łużyckie formy *cown* 234, *č'owm* 235. Formy z tzw. wtórnym pełnogłosem występują w gwarach północnorosyjskich, np. *č'olon*, *č'oln* 636, ale formy ze wstawną samogłoską w grupie *-ln* są częste, por. ukraińskie *čovan* 503, *č'ovyn* 504, *čoven* 505. Polskie formy *czólno* powstały z rozwoju **čĭ'no* > **č'ělno* > **čōlno*²⁵;

mapa 9: **žĭ'čbъ*, *zl'čbъ* ‘zólć’, kaszubskie *žəlc* 242, *žouc* 243, północno-zachodnio-wielkopolskie *žouc* 258–260, śląskie na granicy czeskiej *žouć* 288–289. Na Łużycach *žowc* 234, *ž'owć* 237. W gwarach północnorosyjskich zdarzają się formy pełnogłosowe, np. *žoloc* ' 597;

mapa 10: *žĭ'rbjъ* ‘zólty’, na Kaszubach: *ž'quuti* 241, *žəlti* 242, w zachodniej Wielkopolsce wyjątkowo *žquity* 249, śląskie *žquity* 300, północnomazowieckie *žquiti* 262; łużyckie *žowty* 234–235;

mapa 11: brak form polskich dla **mĭ'nbja* ‘błyskawica’;

mapa 12: **sĭ'nbce* ‘słońce’ – brak form z *ol* < **!*;

mapa 13: *stĭlpъ ‘słup’ – brak form *ol* na terenie gwar polskich;

mapa 14: **tĭ'stjъ* ‘tłusty’ – tylko w gwarach łużyckich *towsty* 235, 237;

mapa 15: *dĭlbetъ ‘dłubie’ – brak form z *ol*;

mapa 16: **kĭ'basa* ‘kielbasa’ zachodniowielkopolskie i częściowo pomorskie *k'o^ubasa*, *čo^ubasa* 249, *k'o^obasa*, *k'obasa* 248, *k'ou^ubasa* 278, śląskie *kaubasa* 277, *kałbasa* 299 obok *k'eubasa* 300. Na Łużycach *kowbas* 235, *kowbasā* 237. Według komentarza do mapy formy polskie z *ol* pochodzą z *el* – czyli z form

²⁵ K. Długosz-Kurczabowa, S. Dubisz: *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Wyd. 3. Warszawa 2006, s. 112.

identycznych, jak w języku literackim – i powstały przez labializację $e > o$ przed l lub dwuwargowym u . Można dodać, że wskazuje na to zachowana palatalność k' oraz okazjonalna jego palatalizacja w $ć$ w formie $ćo^u$ *basa* 249. Pochodzenie efemerycznych form z *al* 277, 299 jest niejasne. Korespondują one jednak z rozwojem $*l > al$ w pol. *małż* oraz wskazanymi wyżej efemerycznymi formami kaszubskimi typu *málknoc* ‘milknąć’.

Podsumowując ten przegląd form współczesnych, należy podkreślić wtórność zachodniowielkopolskich i częściowo dzisiejszych pomorskich form z *ol* w stosunku do *el*, *lu*, *lo*, por. zwłaszcza komentarz do $k'o^u$ *basa*, $ćo^u$ *basa*. Najbardziej konsekwentny, podobny do pomorskich, kontynuant *ol* zachowują dziś tylko dialekty łużyckie, por. mapy syntetyczne XI i XII OLA.

Jak już wyżej wspomniałem, materiał z poświadczonych zwykle w średniowieczu nazw miejscowości na Pomorzu Zachodnim pod względem rozwoju $*l$, $*l'$ w *ol*, o^u nie różni się zasadniczo od poświadczonych zwykle od XIX do połowy XX w. nazw terenowych:

1. ***Čl'pin(en Berg)** wzgórze k. m. Przybiernów: *Zelpinen Berg* HK – I cz. może od zaginionej, położonej 6 km na pn.z. od Kamienia n. m. $*Čl'$ *bino*, zob. PSz 72 (w zapisie *Szolbyno* 1186–7) lub bezpośrednio od $*čl'p-$ lub $*čl'b-$ ‘wzgórze, wierzchołek góry’ SP II 222, suf. $*-in-$. Pierwotne zetem może być $*ol$ zmienione później w *el*.

2. ***Dl'gaja *Kopa** nazwa kępy na Jez. Łebskim k. m. Kluki: *Długą kapą* LorS II 1471 – I cz. od adi. *długa* (z polskim rozwojem $*l' > lu$).

3. ***Dl'g(en Krug)** zagroda na pd.z. od Maciejewa na wsch. od Goleniowa: *Dolgen Krug* 1780 MpSchm 29 – od n. jez. i n. m. *Dolgen See* (Maciejewo); II cz. niem. *Krug* ‘gospoda, karczma’.

4. ***Dl'g(en Teich)** staw i błoto k. rz. Dolgen Bach (brak w Pom.) g. biegu rz. Ukleja uchodzącej do jez. Woświn na pd.z. od m. Cieszyno na pd.z. od Węgorzyna: *Dolgen Teich* 1780 MpSchm 30 – I cz. n. stawu od n. rz. *Dolgen Bach* 1780 MpSchm 30 – ta zaś w związku ze słow. adi. *długi* (z pom. rozwojem $*l' > ol$), końc. niem. $-en$; II cz. niem. *Teich* ‘staw’.

5. ***Dl'g(enfeld)** pole k. m. Stepień na pd.w. od m. Drężno: *Dolgenfeld* 1819 RzFk – I cz. od pom. adi. $*dl'gú$ ‘długi’ z rozwojem $*l'$ w *ol*, końc. niem. $-en$; II cz. niem. *Feld* ‘pole’.

6. ***Dl'gobrodъ** lub ($*-bruch$) błoto k. m. Babin na pn.z. od Pyrzyc: *Dalgotbrok* 1226 PU I 294, Dre I 121, *Dalgobrod* 1235 PU I 382, LorH 19, *Dulgobrod* 1235 Dre I 169, *Dalgobrod* 1255 PU II 21, Dre I 377, 1295 PU III 230, *Dalgotbroth* 1313 PU V 117, 119 – I cz. złożenia od słow. adi. $*dl'gъ$ ‘długi’. Zapisy ze zmianą pom. zgłoskotwórczego $l > *ol > ul$ lub *al*; II cz. por. *bród* ‘płytkie miejsce na rzece lub jeziorze’. W II części mogło też wystąpić stniem. $*brōka-$ ‘bagniste miejsce’ Kluge I 138, por. najstarszy zapis, adideowane później do słow. *bród*.

7. ***Dl'gyje brody** nieznaną charakter obiektu w m. Gardna Mała na na pd.z. od Gardny Wielkiej: *Do:uĥê bruodä* LorS II 1472 – I cz. por. pol. *dlugie* z pom. rozwojem *l > *ol* i palatalizacją *g* > *dź* przed *-e* < *-*yje*; II cz. w N. pl. od *bród* ‘płytkie miejsce na rzece lub jeziorze’ z końc. *-y*.

8. ***Xłm(berg)** wzgórze k. m. Gostyń na pn. od Świerzna: *Holmberg* HK – I cz. od pom. *xolm ‘wzgórze’, por. niżej.

9. ***Xłm(berg Mohrs)** błoto na pd.z. od m. Świemino na pn. od Białogardu: *Das Holberg Mohrs* 1780 MpSchm 15 – I cz. od *xłmъ, pom. *xolm ‘wzgórze’ z uproszczeniem grupy spółgłosek *-*lmb-* > *-lb-*, por. wyżej bez uproszczenia; II cz. od niem. *Moor* ‘błoto’.

10. ***Xłmъ** zapewne wzgórze k. m. Paprotno na granicy z Niemcami na pd.z. od Świnoujścia: *Der Golm* HK – od *xłmъ, pom. *xolm ‘wzgórze’ jw. z substytucją **x-* przez *g-* zob. też niżej.

11. ***Xłmъ** nieznaną charakter obiektu k. m. Parłowo na w. od Wolina 2: *Holm* HK, RzFk – jw. lub od niem. n. os. *Holm* Gottschald 335, por. też niem. gw. *holm* ‘wyspa’ Lübben 147 (przejęte z pom. *xolm ‘wzniesienie’).

12. ***Xłmъ** część wyspy k. m. Karsibór na pd.w. od Świnoujścia: *Holm* HK, *Holm* dziś *Mały Chełm* SNF 277 – jw. W pobliżu Świnoujścia też wyspa *Mühlenholm* dziś *Młyński Chełm* SNF 292.

13. ***Xłmъ** nieznaną charakter obiektu k. m. Żelkowo na pn.z. od Damnicy: *Holm* HK – jw.

14. ***Xłmъ** nieznaną charakter obiektu k. m. Warnowo na pn.z. od Wolina: *Auf dem Holm* HK – jw.

15. ***Xłmъ** wzniesienie na pn. od Trzebiatowa 5: *Holin monticulum* 1277 PU II 347, *Holm* 1285 PU II 550, *holm* 1309 PU IV 377 – jw. z mylnym *-in* zamiast *-m* w pierwszym zapisie lub z suf. *-*in-*: **Xłmin-* i uproszczeniem *lm na *l*, por. niżej.

16. ***Xłm(en Berg)** lub ***Gol(en Berg)** wzgórze na w. od Koszalina: *Cholin* 1214 PU I 124, CPD 223, Dre I 81, 1284 PU II 532, *monte Cholm* 1281 PU II 527, *montem Colsin* 1275 PU II 303, 1308 PU IV 314, *montem Golsin* 1275 PU II 306, *Chollenberge* 1300 Kl 36, RzF 1973:89–90, *monte Golm* 1337 PU X 136, *Der Chollen Berg* 1780 MpSchm 7, *Der Gollen Berg* 1836 UMbl 525, *Gollen Berg* dziś *Chełm*, *Chełmska Góra*, *Wzgórze Chełmskie* SNF 144 – I cz. od **xł?mú*, pom. *xolm ‘wzgórze’ w pierwszym zapisie może z suf. *-*in*, por. wyżej, później z niem. końc. *-en*; II cz. niem. *Berg* ‘wzgórze’. Tamże n. zagrody *Gollendorf* 1836 (brak w PŚ) – od n. wzgórze. Mogła też wcześniej nastąpić adideacja do przymiotnika *goły*. Warianty *Colsin*, *Golsin* powstały zapewne pod wpływem n. m. *Koszalin* (w zapisach m. in. *Cosslyn* 1283, *Coslin* 1278) PŚ 124 z metatezą *sl* > *ls* pod wpływem dawnych form typu *Cholin* 1214.

17. ***Xłm(en Berg)** lub ***Gol(en Berg)** porośnięte lasem wzgórze k. m. Unimie na zach. od m. Łobez: *Gollen B.* 1834 UMbl 967, *Gollen Berg* dziś

Cheltn SNF 69 – jw. N. pobliskiego jeziora *Gollen See* 1834 UMbl 967 (dziś *Cheltn* BelN 26) od nazwy wzgórza.

18. ***X/m(en Berg)** wzgórze na pn. od m. Brzeźniak na pn.z. od Drawska Pomorskiego: *Hulmen B.* 1834 UMbl 1064 – jw. z substytucją *o przez u.

19. ***X/m(en Berg)** wzgórze koło Kołobrzegu: *monte Cholberch* 1251 PU I 636, *monte Colbergh* 1255 PU II 20 – jw., por. inna etymologia n. m. Kołobrzeg w PŚ 251.

20. ***X/m(wiese)** łąka k. m. Dargobądz na pn.z. od Wolina: *Holmwiese* HK – I cz. od pom. *xolm ‘wzgórze’ zob. wyżej.

21. (**Grüner**) ***X/m** półwysep k. m. Świnoujście: *Grüner Holm* dziś *Cheltn* SNF 69 – I cz. od niem. *grün* ‘zielony’; II cz. pom. *xolm ‘wzgórze’, por. też niem. *Holm* ‘kępa, wyspa’. W pobliżu wyspa na jez. Wicko: *Götschen Holm* dziś *Cheltn* SNF 70.

22. ***X/m**nic-(**berg**) lub ***Kamenic-(berg)** wzgórze k. m. Janiewice na pd.w. od Sławna: *Komnitzberg* HK – I cz. może od pom. *xolm ‘wzgórze’ z substytucją *x- przez k- i uproszczeniem *lmn na *mn*, zob. wyżej, suf. *-*bnica* lub od *kamień* z substytucją *a przez o i zanikiem nieakcentowanego *e, suf. *-*ica*.

23. ***K/bic-(berg)** wzgórze k. m. Truskolas na w. od Golczewa: *Kolbitzberg* HK – I cz. może od n. os. *Kolbic (z patronim. suf. *-*ic*), por. n. os. *Kielb*, *Kielbiak* SSNO z pom. rozwojem *l > ol.

24. ***Kl/č(enwiese)** łąka k. m. Słonino na pn.z. od Bukówka na w. od Białogardu: *Koltzenwiese* HK – I cz. może od *klčb z pom. rozwojem *l > ol, por. pol. gw. *kielcz* ‘chojak’, ‘karcz’ SłSE II 145 z niem. końc. -*en*.

25. ***Kl/č(ensoll)** staw w m. Stare Ludzisko na pn.z. od Połczyna: *Kölzensoll* HK – I cz. jw.; II cz. dniem. *sol* ‘sadzawka’.

26. ***Kl/č(erot)** miejsce na pd.w. od Kamienia Pomorskiego: *Coltserot* 1324 PU VI 226, LorH 52 – zapewne od *klčb jw. z niem. suf. -*er*; II cz. niem. *Ort (z opuszczeniem r lub jego przestawieniem *Ort* > *rot).

27. ***Kl/čev(er Moor)** błoto k. m. Korzęcin na pn. od Wolina: *Kolzower Moor* HK – I cz. od *kielcz* ‘chojak’ ‘karcz’ SłSE II 145, suf. -*ov*- i niem. -*er*.

28. ***Kl/penьсь (Hutung)** zarosły, podmokły parów na pd.w. od m. Cewlino na pd.w. od Koszalina: *Die Kölpentz Hütung* 1836 UMbl 525 – I cz. od kasz. *kâlp* ‘łabędź’ Sychta II 123 (< *kłpъ), suf. *-*enьсь* z zanikiem ruchomego e; II cz. niem. *Hütung* ‘pastwisko’.

29. ***Kl/pin(er Moor)** błoto k. m. Radzanek i Maszewo 21: *Kölpiner Moor* HK – bez związku z n. m. lub n. jez., więc zapewne od kasz. *kâlp* ‘łabędź’ jw., suf. -*in*- oraz niem. -*er*.

30. ***Ml’čarě** wzgórze wraz z obniżeniem terenu na zach. od m. Rzecino na pn.z. od Połczyna: *Moltzare* 1780 MpSchm 23 – niejednoznaczne: od n. os. **Ml’čarě* : *milczeń* por. n. os. *Milczący*, *Milczek*, *Milczyński* SSNO z pom. rozwojem *l’ > ol lub od niem. n. os. *Meltzer*, *Melzer* (: *Malz* ‘słód’) Gottschald 419.

Przedstawiony materiał z nazw terenowych Pomorza Zachodniego pozwala stwierdzić, że kontynuant *o!* dla **l*, **l'* został na tym obszarze spetryfikowany, podczas gdy na terenie Polski, jak to ukazują onomastyczne badania K. Rymuta i mapy OLA, *o!* zostało na ogół wyparte przez współczesne różnorodne efekty rozpadu tych sonantów, zależne zwykle od otaczających spółgłosek, por. pol. *wilk* < **vl'kʷ*, *pełny* < **pl'nɔjɛ*, *thusty* < **tʃstɔjɛ*, *słońce* < **sʎnɔce* itp. Jednak zarówno na obszarze polskim, jak i pomorskim, rozłożenie zgłoskotwórczych **l*, **l'* dokonało się na tyle szybko, że nie weszły one w stałe korelacje ze zredukowanym wokalizmem, lecz związały się z innymi pełnymi samogłoskami. Nie była więc chyba możliwa w języku polskim i w gwarach pomorskich wtórna sylabifikacja sonantów w specyficznych połączeniach spółgłoskowych lub połączeniach z dawnym ginącym wokalizmem zredukowanym, jaka była możliwa w języku czeskim w wyrazach **mɔgla* (2 sylaby) > cz. *mhla* (1 sylaba) > *mʎha* 'mgła' (2 sylaby z metatezą spółgłosek podyktowaną wokalicznym modelem sylaby²⁶ i z wtórną sylabifikacją *l* > *ʎ*)²⁷. W dialektach wschodniobułgarskich mamy *sɔlza* (< **sɔbza*), zaś w zachodniobułgarskich *sʎza* lub z wokalizacją *sɔza*, *suza*²⁸. W dialektach zachodniomacedońskich dochodzi też do przekształcania połączenia występujących tu obocznie form *sɔlza* (też okazjonalnie *sʎʎza*, *sʎza*) w *solza* 'łza', podobnie jak *vɔlk* (też *vʎk*) w *volk*²⁹. Otrzymujemy zatem w języku macedońskim (a właściwie w części jego gwar zachodnich) końcowy wynik desylabifikacji sonantu identyczny z pomorskim i wschodniosłowiańskim, choć historycznie procesy te przebiegały różnymi drogami i w różnych okresach. Niestety, mapy 3 tomu OLA nie uwzględniają procesów tzw. wtórnej sylabifikacji, jaka dokonywała się zwłaszcza na południu Słowiańszczyzny, zob. także pol. *krɛw*, *krwi* (< **krɔvɔ*), ale mac. *krɔf*³⁰.

W języku polskim tzw. wokalizacja sonantu zgłoskotwórczego, np. *mówić* < **mołwić* jest wtórna, podobnie jak w wyrazach typu *dugi* < *długi* czy w serbskim *nyu* 'pełny' < **pl'nɔ* i polega na eliminacji sonantu na rzecz samogłoski, czasami z jej wzdłużeniem kompensacyjnym (np. bułg. gw. *pɔɔn* 'pełen'³¹,

²⁶ Zob. I. Sawicka: *Struktura sloga u balkanskim jezicima*. Wrocław 1987 oraz wcześniejsza literatura i badania tej autorki.

²⁷ W. Boryś: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków 2005, s. 320, ale **blɔxa* > stczes. *blcha* > *blecha* s. 420.

²⁸ J. Duma: *Rozwój sonantów zgłoskotwórczych...*, mapa 77.

²⁹ Ibidem, mapa 78.

³⁰ Ibidem, mapa 12. W 3 tomie OLA brak jest – ze względów politycznych – punktów z Bułgarii. Zapisy te nie uwzględniają też różnego stopnia rozłożenia sonantów zgłoskotwórczych na sonant i niesamodzielną samogłoskę (przydźwięk wokaliczny), jakie bardzo często występuje w gwarach Bułgarii i Macedonii, a które zauważał i notował już Mieczysław Małecki w opisie gwar macedońskich, *Dwie gwary macedońskie (Sucho i Wysoka w Sołuńskim)*. Cz. I i II. Kraków 1936.

³¹ Nie jest to forma z opuszczeniem *l* w *pɔɔn*, lecz pochodna postaci *pɔɔn* 'pełny' typowej dla gwar zachodniobułgarskich sąsiadujących ze wzmocnioną wymową sonantów, w której nie rozwija się wokalizm wstawny, zob. J. Duma: *Rozwój sonantów zgłoskotwórczych...*, mapa 22.

гъ.¹тъм ‘przełykam’). Taka wokalizacja (monofonematyzacja) dawnych rozłożonych zgłoskotwórczych sonantów *l, *l’ na grupy VS/SV, w której ginie sonant, a zostaje po nim tylko pierwotnie z nim sąsiadująca samogłoska, zamyka drogę do powtórnej sylabifikacji tego sonantu (tzn. z formy *mówić* nie może powtórnie w sposób naturalny powstać forma *m¹v-ić)³².

Specyfiką form pomorskich było zapewne dłuższe utrzymanie usilnionej wymowy *l (w grupie *oł* < *l, *l’), co doprowadziło do stwardnienia *l’ > l i skutkowało utrzymaniem jednolitej barwy samogłoski, niezależnie od otoczenia konsonantycznego. Dlaczego była to samogłoska *o*, można tylko domniemywać. Być może dlatego, że jest ona bardzo podobna pod względem charakterystyki fonetycznej do sonantu *l*, stanowiąc jego wokaliczne wsparcie (lub w języku polskim często jego przedłużenie), por. pom. *volk < *v|kъ i pol. *słonko* < *s|nbe/*s|nъko.

W języku polskim, inaczej niż na Pomorzu, istniała tendencja do częstego rozkładania się sonantów *l, *l’ na połączenia z samogłoskami wysokimi *i/y* oraz *u*, co może być różnie interpretowane, por. dla *r-*rozwój kurecz, gurbić się/garbić się, myrdać/merdac*³³, nazwa rzeki *Wurte*, później *Warta* i dla *l stpol. *sthup* > *slup*, stpol. *sluńce* dziś *słońce*³⁴.

Z terenów dialektów polskich barwa *o* z różnych powodów³⁵ się wycofuje. Zostają tylko ślady w zapisach historycznych i rzadkie w dialektach. K. Rymut widzi tu oddziaływanie gwar małopolskich, a później też polskich form literackich.

Na wzmocnioną wymowę pomorskich sonantów mogą też wskazywać liczne przypadki braku tzw. metatezy w grupie *tärt, np. *Karwia, Stargard*. Silniej wymawiany sonant *r* w tej grupie traktowany był bardziej jako element samogłoskowy niż spółgłoskowy. Bardziej wokaliczne, usilnione artykulacyjnie *r* zyskuje – tak jak samogłoska – większą łączliwość z następującymi po nim spółgłoskami.

Najbliższe pomorskim kontynuantom *oł* < *l, *l’ są stare wielkopolskie formy z podobnym rozłożeniem tych sonantów oraz formy dolno- i górnołużyckie. W tych ostatnich widać jednak większe uzależnienie – w przypadku rozwoju *l’ – od przegłosu przed spółgłoską przedniojęzykową twardą, np. *głuź. mjelčeć* ‘milczeń’, *wjelk* ‘wilk’, ale *połny* ‘pełny’; dłuż. *m’elcaś* ‘milczeń’, *w’elk* ‘wilk’, ale *cołn* ‘czółno’³⁶. W stosunku do otaczających gwar na obszarze po-

³² Jednak z form typu gw. *duk* ‘dług’ może powtórnie zostać wskrzeszona postać *dłuk*, gdyż ma ona oparcie w formie literackiej *dług*.

³³ K. Długosz-Kurczabowa, S. Dubisz: *Gramatyka historyczna...*, s. 110–111.

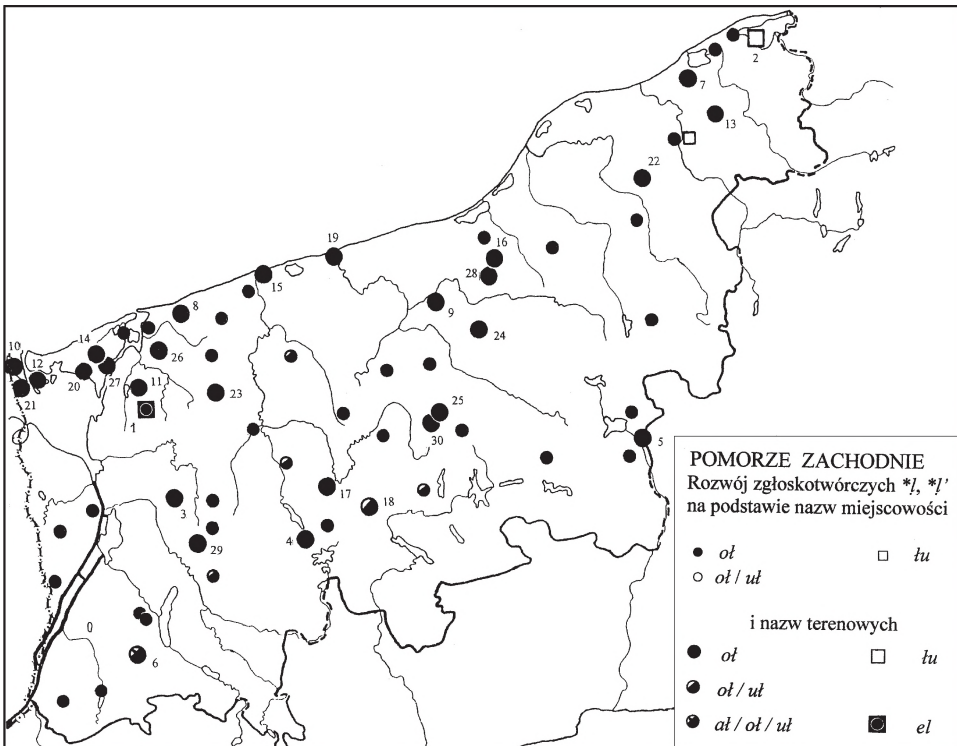
³⁴ *Ibidem*, s. 111.

³⁵ Obok wskazanych wyżej przyczyn mogło to być także spowodowane wcześniejszym osłabieniem sonantu, co uzależniało barwę samogłoski towarzyszącej bardziej od otaczających spółgłosek a także od zmian samego *l* w niezgłoskotwórcze *u*.

³⁶ F. Sławski: *Języki słowiańskie*. [W:] *Języki indoeuropejskie*. Red. L. Bednarczuk. T. II. Warszawa 1988, s. 927, 930.

morskim zadziwia wielka stałość refleksu *ot* < *l, *l' podobna do form połabskich, gdzie występowało w tym miejscu *âu*, np. *mâuz* 'ślimak, małż' < *smļžb, *vâuk* 'wilk'³⁷. Tam jednak również wokalizacja jerów mocnych dawała kontynuanty *â* lub *a* przed spółgłoską palatalną, por. połab. *dâzd* 'deszcz' < *dъždb, *pan* 'pień' < **pъnb*³⁸. Zatem rozwój połabskich sonantów *l, *l' w pewien sposób zgodny jest z ewolucją wokalizmu zredukowanego w pozycji mocnej. Można więc przypuszczać, że i pomorskie formy z *ot* mogły być też pierwotnie związane ze zredukowanym wokalizmem, lecz później przekształciły się, wzmacniając wyodrębnioną samogłoskę w *o+l*. Sekwencja *ot* miała jednak na tyle usilniony sonant, że łączył się on bez trudu z następną spółgłoską zachowując w ten sposób swą stałą pozycję.

Natomiast obszar gwar polskich jest pod tym względem bardziej różnorodny i mniej zależny od wokalizacji jerów.

³⁷ Ibidem, s. 923.

³⁸ Ibidem.

W językach wschodniosłowiańskich rozwój hipotetycznych **l*, **l'* (rozpatrywany z reguły w literaturze jako połączenie sonantu z jerami **ɫɫ*) > *ol* powiązany był także z ewolucją (wokalizacją) samogłoski jerowej w tzw. pozycji mocnej. Podobna sytuacja zachodzi w późniejszym okresie w dialektach zachodniomacedońskich, w których osłabiająca się dawna silna artykulacja *l* prowadzi do zmiany sąsiadujących form z *ɫ* (np. *gɫtam* ‘przełykam’) w formy *gołtam* ‘ts.’³⁹. Tutaj jednak samogłoska zredukowana (*ɔ*) eliminowana jest z macedońskiego systemu fonologicznego dość późno, a zmiana tzw. ciemnego wokalizmu w postaci nowej samogłoski jerowej (dobrze znanej z gwar bułgarskich jako kontynuantu jerów mocnych i słabych, jak również samogłoski nosowej oraz rozkładu sonantów zgłoskotwórczych) następuje zwłaszcza w macedońskim języku literackim, gdzie jer zamieniany jest innymi samogłoskami⁴⁰. Nie jest to zatem proces bezpośrednio związany z zachodzącą tu w przeszłości wokalizacją mocnego jeru w *o*, jak np. mac. *bos* ‘bez – *Sambucus*’ < **bɔzɔ*⁴¹. Można ją raczej łączyć z zachodzącą tu zmianą jerów słabych i mocnych różnego pochodzenia w *ɔ* > *ô*⁴² względnie wtórnego *ɔ* > *o*⁴³.

Powyższe rozważania nie zamykają dociekań nad historią pomorskich, polskich i ogólnosłowiańskich sonantów zgłoskotwórczych **l*, **l'*. Ukazują jednak, że ich skomplikowany rozwój determinuje wiele czynników – w tym artykule jeszcze niewymienionych. Może to być – obok wskazanego wyżej oddziaływania otoczenia konsonantycznego – sposób połączenia *l* z wokalizmem zredukowanym czy też zachowanie usilnionej, tzn. bardziej wokalicznej, artykulacji sonantu *l*. Obok tego ważne jest także uzależnienie rozwoju zgłoskotwórczego sonantu od długości wyrazu⁴⁴ – jak to wyraźnie widać po zakresach występowania ich odmian zgłoskotwórczych i rozłożonych w gwarach bułgarskich i macedońskich – hipotetyczna zależność od długości samogłosek i może też jego uzależnienie od dawnych intonacji. Niebagatelną rolę odegrały również zmiany w systemach fonologicznych różnych języków słowiańskich, a zwłaszcza elimi-

³⁹ J. Duma: *Rozwój sonantów zgłoskotwórczych...*, mapa 69.

⁴⁰ Por. bułg. *mɔgla* - mac. *magla* ‘mgła’ (< **mɔgla*); bułg. *tɔmno* - mac. *tevno* ‘ciemno’ (< **tɔmno*), bułg. *pɔt* - mac. *pat* ‘droga’ (< **pɔtɔ*), bułg. *pɔrvija* - mac. *prv* ‘pierwszy’ (< **pɔrvɔ*) itp.

⁴¹ J. Duma: *Wokalizacja jerów słabych w rdzennej sylabie nagłosowej w południowo-wschodniej Słowiańszczyźnie*. Wrocław 1979, mapa 17.

⁴² Por. też w tych gwarach zmianę **ɔ* > *ɔ* > *ô* - J. Duma: *The development of the vowels *ɔ, *ɛ in the South-Eastern Slavic dialects*. “Studies in the Phonetic Typology of the Slavic Languages”. Warszawa 1991, mapa 8, s. 96, mapa 10, s. 98 i in.

⁴³ Np. we wstawnym wokalizmie, por. J. Duma: *Rozwój sekundarnego wokalizmu typu ɔm, oɔm, v'atɔr* < **jesmь, *ognь, *větrь we wschodniej grupie dialektów południowosłowiańskich*. [W:] *Studia bałkanistyczne*. T. II. Wrocław 1990, s. 27-69.

⁴⁴ Widoczne jest to w wielu wyrazach bułgarskich, gdyż np. zakres zachowania form zgłoskotwórczych w *vłk* jest nieco większy niż w *vłci, vłčica*, zob. J. Duma: *Rozwój sonantów zgłoskotwórczych...*, mapa 16 i 78.

nacja wokalizmu zredukowanego i w różny sposób zachodząca tendencja do likwidacji zgłoskotwórczego *l, *l' drogą jego osłabienia i rozłożenia na element wokaliczny i spółgłoskę półotwartą. Dalsze badania i ewentualne polemiki mogą rzucić na omawianą problematykę więcej światła.

Wykaz skrótów literatury i źródeł

- BelN – A. Belchnerowska: *Nazwy wód stojących w dorzeczu Bałtyku między dolną Odrą a dolną Wisłą*. Szczecin 1993.
- CP – *Codex Pomeraniae Diplomaticus*. Hrsg. von K.F.W. Hasselbach (i in.). Bd. 1. Greifswald 1834–1862.
- Gottschald – M. Gottschald: *Deutsche Namenkunde. Unsere Familiennamen nach ihrer Entstehung und Bedeutung*. W. Salter de Gruyter. Berlin 1971.
- HK – Kartoteka nazw terenowych Pomorza Roberta Holstena (w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Szczecinie).
- JPPZ – E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma: *Językowa przeszłość Pomorza Zachodniego na podstawie nazw miejscowych*. SOW. Warszawa 1996.
- Lüb – A. Lübben: *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. Darmstadt 1980.
- LorS – F. Lorentz: *Slovinzisches Wörterbuch*. T. II. St. Petersburg 1912, s. 1458–1554.
- MpSchm – *Schmettausche Karte von Pommern (um 1789)*. [W:] *Historisches Atlas von Pommern*. 28 Blätter im Maßstab 1:50 000. Köln–Graz–Wien 1963.
- OLA – *Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая*, Выпуск 3. Wrszawa 1994.
- Pom. – E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma: *Nazwy rzeczne Pomorza między dolną Wisłą a dolną Odrą*. Wrocław 1977.
- PSz – E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma: *Dawne słowiańskie nazwy miejscowe Pomorza Szczecińskiego*. Warszawa 1991.
- PŚ – E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma: *Dawne słowiańskie nazwy miejscowe Pomorza Środkowego*. Wrocław 1985.
- PU – *Pommersches Urkundenbuch*. Wyd. 2. T. I. Köln–Wien 1970; T. II–VI. Köln–Graz 1961; T. VII, Köln–Graz 1958; T. VIII, Köln–Graz 1961; t. IX: Register zum Band VII u. VIII. Köln–Graz 1962.
- RzFk – Materiały rękopiśmienne z map katastralnych i R. Holstena zgromadzone przez Ewę Rzetelską-Feleszko do opracowania książki *Dawne słowiańskie dialekty województwa koszalińskiego*. Wrocław 1973.
- SISE – F. Sławski: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, T. I. Kraków 1952 in.
- SNF – T. Białecki: *Słownik nazw fizjograficznych Pomorza Zachodniego*. Szczecin 2001.
- SP – *Słownik prasłowiański*. Red. Franciszek Sławski. T. II. Wrocław 1976.
- UMbl – *Topographische Karten 1:25 000 (Uhrmesstischblätter) XIX w.* w zbiorach Staatsbibliothek w Berlinie.

Inne skróty

- adi. – adiectivum
 bułg. – bułgarskie
 cz. – czeskie

głuź	–	górnolużyckie
jez.	–	jezioro
k. m.	–	koło miejscowości
kasz.	–	kaszubskie
mac.	–	macedońskie
n. m.	–	nazwa miejscowości
niem.	–	niemieckie
pol.	–	polskie
połab.	–	połabskie
pom.	–	pomorskie
ros.	–	rosyjskie
stniem.	–	staroniemieckie
stpol.	–	staropolskie

Summary

In this article was showed specific development of syllabic sonants **l*, **l'* in *ol* in field names of Western Pomerania including the Slavic elements. Similar development stepped out in extinct dialects of Polabian, in Kashubian dialects and polish dialects of Pomorze, Wielkopolska and Silesia. Under influence of Little Poland forms, and later the forms of literary Polish language the figures from *ol* < **l*, **l'* they withdraw. In languages East Slavic and in Macedonian language, where do they step out similar to Pomeranian syllabic results also **l*, **l'* they had different chronology and cause.